

บทที่ 1

สภาพทั่วไปของหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก ก่อน พ.ศ. 2336

สภาพทางภูมิศาสตร์

หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเป็นที่กว้างขวางมาก ทางทิศตะวันตกจดหัวเมือง
ในอาณาจักรและที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โคฉะเพื่ออกเขาเพชรบูรณ์และเพื่ออกเขาคงพญาไฟ
เป็นแนวกัน คำนึงถึงทิศหัวเมืองเขมรป่าดง ไม่มีเส้นกันอาณาเขตตามธรรมชาติที่ชัดเจน
คำนึงถึงเพื่อเรื่อยไปทางทิศตะวันออกเป็นแนวโค้ง บางส่วนอาศัยแม่น้ำโขงเป็นแนวกัน แต่
บางส่วนของเพื่ออกเขาอันมับเป็นแนวกัน บางส่วนไม่มีพรมแดนทางธรรมชาติเป็นแนวกัน
อย่างชัดเจน จึงมีปัญหาการที่ความเกี่ยวกับอาณาเขตของทั้งฝ่ายไทยกับญวนอยู่เสมอๆ โดย
เฉพาะหัวเมืองที่อยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง ส่วนทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขงหรือ
ทางฝั่งขวาขึ้นเนื่องจากมีแนวเพื่ออกเขากันอยู่ทางคานตะวันตกทำให้พื้นที่ลาดเอียงไปทางตะ
วันออกและหางเหนือ เป็นผลให้แม่น้ำเกือบทุกสายไหลไปทางตะวันออก และบางสายไหล
ไปทางทิศเหนือซึ่งล้นลงสู่แม่น้ำโขงอันเป็นแม่น้ำสายใหญ่ที่สุดในภูมิภาคนี้ บริเวณตอน
กลางของภูมิภาคนี้มีทิวเขา "ภูพาน" ซึ่งเป็นทิวเขาเดี่ยวๆ ทอดผ่านเป็นแนวโค้ง เริ่ม
ตั้งแต่ฝั่งแม่น้ำโขงแถบเมืองปากเหือง เมืองพานพร้าว ลงมาทางเมืองหนองบัวลุ่มภู เมือง
ภูเวียง เมืองภูเขียว แล้ววกเป็นแนวโค้งขึ้นไปทางเหนือระหว่างเมืองขอนแก่นกับเมือง
หนองหานน้อย เรื่อยไปทางตะวันออกเป็นแนวกันระหว่างเมืองสกลนครกับเมืองกาฬสินธุ์
แล้วโค้งลงมาทางใต้เป็นแนวกันระหว่างเมืองกาฬสินธุ์กับเมืองมุกดาหารและระหว่างเมือง
เขมราฐ (เขมราฐบุรี) กับเมืองอุบลราชธานีอีกด้วย ในทิวเขาภูพานมียอดเขาเล็ก ๆ มาก
มาย บางยอดก็ถูกตัดขาดออกเป็นลักษณะภูเขาโดด ๆ บางยอดติดกันเป็นทีด ยอดเขาที่สำคัญ

¹ กรมตำรา, กระทรวงศึกษาธิการ, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย (พระนคร: โรง
พิมพ์อักษรนิติ, 2463), หน้า 8.

คัญ ไก่แก้ว ภูเวียง ภูเก้า ภูเม็ง ภูพานคำ ภูวัด ภูโน ภูก่อ ภูรัง เป็นต้น¹ ลักษณะ
 ภูมิประเทศเช่นนี้จึงมีหลายเมืองตั้งอยู่ในเขริเวแฉงเขาหรือที่ราบในระหว่างภูเขา เช่น
 เมืองหนองบัวลุมภู เมืองภูเวียง เมืองภูเขียว เมืองภูแล่นช้าง เมืองภูคดสิมมารายณ์ เป็น
 ทัพ² ซึ่งเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งต่อการขยายอำนาจของเมืองนั้น ๆ เอง แม้ว่าหัวเมือง
 ในเขริเวแฉงให้หลายเมืองจะถูกกีดขวางด้วยภูเขาในบางทิศทาง แต่ก็หาได้ถูกตัดขาดจากหัว-
 เมืองใหญ่ได้ดังหรือหัวเมืองริมฝั่งแม่น้ำโขงอย่างสิ้นเชิงไม่ เพราะมีเส้นทางหรือช่องเขา
 สำหรับเดินทางไปมาหาสู่กันอยู่บ้าง เส้นทางเหล่านี้ได้กลายมาเป็นเส้นทางเดินทัพ การ
 อพยพตลอดจนกิจการอื่น ๆ ในโอกาสต่อมาเช่น เส้นทางจากเมืองภูคดสิมมารายณ์ผ่านทิว-
 เขาภูพานไปสาทุกพนม เพื่อไปไหว้พระธาตุพนม หรือช่องเขาสาร จึงเป็นเส้นทางเดินทัพ
 ระหว่างเมืองหนองบัวลุมภูกับเมืองเวียงจันทน์³ เป็นต้น ส่วนแนวเทือกเขาที่กั้นระหว่าง
 หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกกับหัวเมืองชั้นในเขริเวแฉงเช่นแม่น้ำเจ้าพระยาหรือผ่านหัวเมือง
 เขมรป่าดงมายังหัวเมืองชั้นในทางภาคตะวันออกและหัวเมืองเขมรชั้น ก็ช่องทางที่สามารถ
 ใช้เป็นทางการคมนาคมติดต่อกันได้หลายแห่ง ที่สำคัญมี 3 เส้นทางคือ กั้นตะวันออกของภูนิ
 ภาค เคยเป็นเส้นทางเชื่อมโยงระหว่างอาณาจักรศรีสัตนาคนหุตล้านช้างกับอาณาจักรอยุธยา
 จากเวียงจันทน์ลงมาทางเมืองหล่ม (หล่มสัก) หรือจากเวียงจันทน์ผ่านช่องเขาสารลงมา
 ทางเมืองหนองบัวลุมภู เมืองภูเขียว แล้วผ่านช่องเขาหลายแห่งเขมรของสระเมม เข้าสู่

¹ อภิศักดิ์ โสอินทร์, ภูมิศาสตร์อีสาน (พระนคร : พรศักดิ์ แอนด์แอสโซซิ-
 เอท, 2525), หน้า 41

² เมืองภูแล่นช้าง ปัจจุบันมีฐานะเป็นตำบล ขึ้นกับอำเภอเขาวง
 เมืองภูคดสิมมารายณ์ ตั้งอยู่ที่บ้านภูคดสิม ปัจจุบันคืออำเภอเขาวง

³ หอสมุดแห่งชาติ แผนกหนังสือโบราณ (ต่อไปจะใช้อักษรย่อเป็น หสช.) หนังสื
 จกหมายเหตุ ร. 3 จ.ก. 1188 เลขที่ 4 ระยะทางเสด็จทัพหลวง

เมืองเพชรบูรณ์ เส้นทางนี้ในสมัยต่อมาชาวพื้นเมืองยังใช้เส้นทางนี้มาค้าขาย "วัวต่าง" อีก
ด้วย¹ เส้นทางที่สองคือค้าขายวันตกเจียงใต้ โดยผ่านเทือกเขาคงพญาไฟหรือผ่าน เทือก
เขาคงพญากลางก็ได้ แม้ว่าเส้นทางนี้จะไม่สะดวกนัก แต่เนื่องจากเป็นเส้นทางตรง ระยะ
ทางสั้นกว่าทางอื่น จึงปรากฏในช่วงเวลาต่อมาว่าหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกได้ใช้เส้นทาง
นี้เป็นประจำโดยเฉพาะการค้าสำเภาและบรรณาการ ลงสู่กรุงเทพฯ² เส้นทางที่สาม
คือทางกำไต ซึ่งผ่านเทือกเขาคงรัก (ทองแร้ง) ของเขาที่สูงมากน้อยที่สุดคือของตะโก
ลงไปทางเมืองวัฒนาคร เมืองกรงขี้เหล็ก เมืองปราจีน แล้วจึงลงเรือไปยังกรุงเทพฯ ใน
ช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกโดยเฉพาะหัว
เมืองทางริ้วแก่งแม่น้ำโขงมักจะส่งสำเภาและบรรณาการตลอดจนของถวายอื่น ๆ ลงมาตาม
เส้นทางกำไตนี้³

แม่น้ำโขง เป็นแม่น้ำสายใหญ่ที่สุดในภูมิภาคนี้ แต่มีเกาะแก่ง ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อ
การเดินทางเรืออย่างมาก ยกเว้นช่วงจากเมืองเวียงจันทน์ถึงเมืองมุกดาหาร ที่มีเกาะแก่ง-
น้อยหรือจะอาศัยเป็นเส้นทางคมนาคมได้ แต่ถึงกระนั้นในช่วงวิกฤตการณ์เจ้าอนุวงศ์ยังคงเคย
ปรากฏว่าเรือบรรทุกข้าวเปลือก (หลายสิบเกวียน) จากเมืองเลย จมลงก้นน้ำที่จะถึงเมือง

¹ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบภาพ, เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค 4 ว่าด้วย
เที่ยวชมมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดรและมณฑลร้อยเอ็ด. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
หลวงพิทักษ์ประมุข (สีห์ จันทรสภา), มุกดาหาร : 2512), หน้า 47

² พสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ก. 1201 เลขที่ 94 โฉมออกพระยาสรบุรี
เรื่องนำขอกส่งผลเร็วเมืองกาลสิน

พสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ก. 1195 เลขที่ 22 โฉมออกเมืองสรบุรีให้
จัดใหญ่มีชื่อตำบลเร็วช่วยหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกมาสู่กรุงเทพฯ

³ พสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ก. 1199 เลขที่ 30 โฉมออกเมืองปราจีนบุรี
เรื่องขอกส่งผลเร็ว ชี้แจงช่วยเมืองชุมพล

พสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ก. 1202 เลขที่ 53, 59, 75, 76, 79

นครพนม¹ ถึงกระนั้นยังปรากฏหลักฐานว่ามีผู้ใช้เส้นทางนี้อยู่เสมอ ๆ ทั้งก่อนหน้าปี และ ภายหลัง เช่น ในช่วงปี พ.ศ. 2098 มีขบวนเรือชาวโปรตุเกสชื่อ กูซ (Cruz) ได้เดินเรือในลำน้ำโขงผ่านเขมรเข้าสู่อาณาจักรศรีสัตนาคนหุต ในปี พ.ศ. 2154 วัน วุสทอฟ (Van Wysthof) ชาวฮอลันดา ซึ่งเป็นตัวแทนของบริษัทอินเดียตะวันออกจากปัตตาเวีย ได้เดินทางสำรวจแม่น้ำโขง² ความพยายามที่จะสำรวจตลอดจนการเดินทางเรือในแม่น้ำโขงที่เต็มไปด้วยอุปสรรคต่าง ๆ ดังกล่าวนี้น่าจะมีความหมายว่า เส้นทางแม่น้ำโขงยังมีความสำคัญน้อยกว่าเส้นทางบก เสียอีก ดังจะกล่าวต่อไป

บริเวณเกาะแก่งที่กว้างใหญ่ที่สุดและเป็นอุปสรรคต่อการเดินเรือในแม่น้ำโขงคือ บริเวณ แก่งลี้³ ซึ่งอยู่ระหว่างเมืองจำปาศักดิ์กับเมืองเชียงแตง (สตีงแตง) เมื่อครั้งสงครามปราบเวียงจันทน์ พ.ศ. 2321 กองทัพเจ้าพระยาสุรสีห์ ได้อาศัยบ้านทางโคช่วยในการถ่วงเรือ³ และในแบบเขียนหลวงพระราชพงศาวดารสยามปริเฉทที่ 2 ยังระบุว่า เจ้าพระยาสุรสีห์ได้เกณฑ์พลเขมรถ่วงเรือและซุกคลองอ้อมแก่งลี้ จึงสามารถยกกองทัพเรือมาทางคลองซุกออกมาทางเมืองจำปาศักดิ์ ขึ้นมาที่เมืองนครพนมและเวียงจันทน์ได้⁴ อย่างไรก็ตามในสมัยต่อมาปรากฏว่ามีการเดินทางเรือสินค้าผ่านแก่งลี้อยู่เสมอ ๆ แม้แต่เมื่อ

¹ หสข. หมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1187 เล่มที่ 5 เรื่องปราบเจ้าอนุเมืองเวียงจันทน์

² Milton Osborne, River road to China: The Mekong River Expedition 1866 - 1873. London:George Allen & Unwin, 1975. P.P.18-19

³ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร, "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" ประชุมพงศาวดารภาค 4 (พระนคร : กุรุสภา, 2506), หน้า 213

⁴ แบบเขียนหลวง พระราชพงศาวดารสยาม ปริเฉทที่ 2, (พระนคร : โรงพิมพ์กษัตริย์ศึก, ร.ศ. 110), หน้า 43

ฝรั่งเศษเข้ายึดครองลาว ยังส่งเจ้าหน้าที่มากระเปิดฝืนเพื่อเปิดเบี่ยงทางให้เรือกลไฟผ่าน
จนฝ่ายราชสำนักกรุงเทพฯ ต้องส่งเจ้าหน้าที่ไปห้ามปราม ถึงแม้จะเป็นอุปสรรคต่อการเดิน
เรือ แก่งสี่ฝักยังส่งผลให้เกิดชุมชนที่พุกและชนถายสินค้าขึ้นในเขตนี้ จากชุมชนเล็ก ๆ
กลายเป็นเมืองเชียงแตง และเมืองโขง¹ ทั้งยังเป็นเขตปลอดภาษีให้แก่เมือง ที่อยู่
ภายใน (Hinterland) เช่นเมืองแสนปาง เมืองอัตตะปืออ้อค้าย สักขะเขตแม่น้ำโขง
เมืองขมิเมืองริมฝั่งแม่น้ำโขงกลายเป็นเมืองปลอดทางได้ก็อีกหลายเมือง เช่นเมืองจำปากก็
เป็นปลอดทางให้แก่เมืองคำทองใหญ่ เมืองกง เมืองสะพาด เมืองสะเม็ยะ และ เมืองสาละ
วัน เป็นต้น เมืองเซราซ เป็นปลอดทางให้แก่เมืองสองคอนคอนทอง เมืองลำเนาหนองปรือ
เมืองเสมาง เมืองวัง เมืองตะโปน ส่วนเมืองนครพนมเก่าก็เป็นปลอดทางให้แก่เมืองมหา
ไชย เมืองแสก เมืองภูคุดสอง เมืองวัง เมืองนาบึง เมืองเซียงรม เหล่านี้เป็นต้น ซึ่ง
เมืองเหล่านี้จะตั้งอยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เมืองที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขงที่เป็นเมืองปลอดทาง
หรือแหล่งพัก - แลกเปลี่ยนสินค้าเหล่านี้ ในสมัยก่อนมักจะได้ปกครองดูแลหัวเมือง ที่อยู่
แถบนี้โดยในลี้ภัย² ด้านฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงนี้ มักมีความอุดมสมบูรณ์ของเมืองริมฝั่งแม่น้ำโขง
หรือเขตปลอดภาษีสาขาของแม่น้ำโขง ซึ่งมีแต่สายสั้น ๆ เช่น ลำน้ำเข็งไฟ
เข้รังเหีย เขโค่น น้ำกระดิง น้ำงม เป็นต้น จะสังเกตได้จากเมืองใหญ่ ๆ เช่นเวียง-
จันทน์ ปากฮัน (บริกซ์) ปากหินบุรจ (นครพนมเก่าหรือโคตรบุรจ) มุกดาหารเก่า ล้วน
ตั้งอยู่ริมเขตปลอดภาษีสาขาของแม่น้ำโขงทั้งสิ้น ส่วนทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง จากการศึกษา
ของศรีศักร วัลลิโภคม พบว่าเคยมีชุมชนโบราณอยู่อย่างหนาแน่นในเขตลุ่มน้ำชี และลุ่มน้ำ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ บ้านทางโคเป็นเมืองเชียงแตง ต่อมาเปลี่ยนเป็น สักขะตรง
บ้านคอนโขงเป็นเมืองโขง ต่อมาเปลี่ยนเป็น สักขะคอน หรือ สักขะ

² Kennon Breazeale, " The integration of the Lao states
into the Thai kingdom" D.Phil.Thesis, the University of Ox-
ford, 1975, p.p.338 - 342.

มูอมากอนแล้ว จึงนำเชื่อว่าบริเวณที่อุดมสมบูรณ์ จะอยู่ตอนในของภูมิภาคนี้¹ อย่างไรก็ตาม แม่น้ำสาขาของแม่น้ำโขงทั้งทางฝั่งซ้ายและฝั่งขวา จะใช้ประโยชน์ไคม่างก็เฉพาะในการตั้งถิ่นฐานและการประกอบอาชีพที่ยังชีพเท่านั้น แต่ไม่สามารถใช้เป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่ถาวรได้เลย เหตุผลประการสำคัญคือ หน้าฝนน้ำจะมีมากจนล้นตลิ่ง ข้างโขลเขียว ส่วนหน้าแล้งน้ำแห้งและตื้นเขินเป็นช่วง ๆ บางแห่งถนนและสัตว์สามารถเดินข้าม ได้ซึ่งในแง่ใกล้กับเป็นผลดีต่อการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานอีกด้วย

สภาพทางการเมืองการปกครอง

ถึงได้กล่าวมาแล้วว่ากลุ่มชนที่อพยพเข้ามาอยู่ในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกนั้น เป็นกลุ่มชนที่โดยอาศัยอยู่ในอาณาจักรศรีสัตนาคนหุตล้านช้างมากอน² ดังนั้น ขนานประเพณี วัฒนธรรมทั้งแบบแผนการปกครองจึงมีความคล้ายคลึงกันมาก ด้วยเหตุนี้จึงน่าจะได้อิทธิพลทางประเพณีทางประวัติศาสตร์ด้านการเมืองการปกครองของกลุ่มชนนี้เมื่อครั้งอาศัยอยู่ในอาณาจักรศรีสัตนาคนหุต เพื่อเป็นพื้นฐานเปรียบเทียบกับรูปแบบทางประวัติศาสตร์ด้านการเมืองการปกครองของกลุ่มชนนี้เมื่อเข้ามาอยู่ในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกต่อไป

การเมืองการปกครองของกลุ่มชน "วัฒนธรรมลาว" นั้น จากหลักฐานที่ปรากฏ เช่น นิทานเรื่องบรมราชาพงศาวดารเมืองล้านช้าง² ตำนานไทย - พุทไทยวัง³ หรือแม้

¹ เกร็ดกร วลัย โภคณ, "อีสานระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 - 16" เมืองโบราณ 3:1 (ตุลาคม - ธันวาคม 2519), หน้า 35 - 47

² "พงศาวดารเมืองล้านช้าง" ประชุมพงศาวดารภาค 1 เล่ม 2. (กรุงเทพฯ, 2506)
"นิทานเรื่องบรมราชา พงศาวดารเมืองล้านช้าง" ประชุมพงศาวดารภาค 70 เล่ม 43 - 44. (กรุงเทพฯ, 2512)

³ นรเก โทธิเบทร์วงษา, ตำนานไทย - พุทไทยวัง. (กรุงเทพฯ., 2519)

แห่งการถวายนาม¹ จะล้วนชี้ให้เห็นว่าประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติได้ตั้งไปด้วยความวิค-
 แฉ่ง ซึ่งเป็น การต่อสู้ระหว่างศูนย์กลางอำนาจที่ราชสำนักหลวงพระบางหรือเวียงจันทน์ กับ
 หัวเมืองบริเวณรอบนอก อันหมายถึงหัวเมืองอื่น ๆ เช่นเมืองไคหนาม เมืองปากห้วยหลวง
 เมืองทวน เมืองน้ำพา เมืองศรีโคกบอง (นครพนมเดิม) ตลอดจน หัวเมืองรอบนอกเหล่า
 นี้ถึงแม้บางเมืองจะไม่เคยยกกำลังเข้าโจมตีศูนย์กลางอำนาจทางการปกครองที่หลวงพระ-
 บางหรือเวียงจันทน์เลยก็ตาม แต่ทางศูนย์กลางอำนาจทางการปกครองก็ตระหนักในภาระที่
 จะต้องปราบปรามอยู่เสมอมาเช่น หัวเมืองเหล่านี้ถูกปราบปรามลงเมื่อสมัยพระเจ้าฟ้างุ้ม-
 (ช่วง พ.ศ. 1895 - 1905)² พอดีสมัยพระเจ้าวิสุทธาราช (ครองราชย์ พ.ศ. 2043 -
 2063) เมืองปากห้วยหลวงและเมืองศรีโคกบองหรือเมืองกะบอง ก็กระด้างกระเดื่องอีก
 และแม้จะถูกปราบลงในสมัยพระเจ้าวิสุทธาราชแล้วต่อมาอีกราว 40 ปี ก็กระด้างกระเดื่องขึ้น
 อีกในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช³ ทั้งนี้เป็นต้น จะเห็นได้ว่า เหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้น
 ซ้ำแล้วซ้ำเล่า ที่เป็นเช่นนี้คงเนื่องมาจากเงื่อนไขทางค่านิยมศาสนา สันตะโอรังสร้างทาง
 สังคม การควบคุมกำลังพล ตลอดจนความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจระหว่างศูนย์กลางอำนาจทาง
 การปกครองกับหัวเมืองรอบนอกเป็นปัจจัยสำคัญ กล่าวคือ

ประการที่ 1 ปัจจัยทางค่านิยมศาสนา เนื่องจากที่ตั้งของเมืองสำคัญเช่น เชียง-
 ทอง (หลวงพระบาง) เวียงจันทน์ และเมืองอื่น ๆ อีกหลายเมืองตั้งอยู่ที่ราบในหุบเขา ถึง

¹ สีลา วีระวงส์, พงสาวะตานลาว, (บ.ป.ท., กระทรวงศึกษาธิการ, 2500)
 เจ้าคำหมั้น วงกศรีชนะ, พงสาวะตานลาว ความเป็นมาของชาติแต่ดึก
 คำนับ, (เวียงจันทน์ : หอสมุดแห่งชาติ, 2516)

² เจ้าคำหมั้น วงกศรีชนะ, พงสาวะตานลาว ความเป็นมาของชาติแต่ดึก
 คำนับ, หน้า 25 - 27

³ สีลา วีระวงส์, พงสาวะตานลาว, หน้า 96 - 97

พอจะเป็นที่ป้องกันศัตรูจากภายนอกได้บ้าง แต่ก็ยังเป็นอุปสรรคในการคมนาคม การเคลื่อนย้ายและการขยายอำนาจ แม่น้ำโขงที่ไหลผ่านในช่วงนี้ก็มีเกาะแก่งมากน้ำยังไหลเชี่ยว การคมนาคมทางบกกระหว่างเมืองหรือภายในอาณาจักรก็ต้องอาศัยของเขาส่งจำกั ในกาเดินทาง การที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ย้ายศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองการปกครองจากเวียงทอง (หลวงพระบาง) ลงมาอยู่ที่เวียงจันทน์นั้น ในพงศาวดารลาวก็ได้อ้างถึงปัจจัยทางคานานุติศาสตร์และยุทธศาสตร์เป็นสำคัญ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า "...นะคอนเวียงทอง เปนที่คับแคบ บกกว้างขวาง และอีกประการหนึ่งก็อยู่ในทางเดิน ของพม่า ...เมืองเวียงจันทน์เปนนะคอนอันใหญ่ มีชนพม่ามาหากินกว้างขวาง อุคคภัย - เข้าปลอาอาหาร ชนคนจะตั้งเปนพระมหานะคอนได้ ..." ¹ ข้อจำกัดทางนุติศาสตร์ยังเป็นเหตุผลหนึ่งให้ชาวข่า ซึ่งอาศัยอยู่ตามหัวเมืองตอนใต้กอกการกระค้ำกระเคื่องต่อศูนย์กลางอำนาจที่เวียงทองหลายครั้ง การย้ายศูนย์กลางอำนาจการปกครองมาอยู่ที่เวียงจันทน์ในปี พ.ศ. 2103 โคมังซอกโดยนัยว่าพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชใส่ใจที่จะปราบปรามหรือควบคุมชาวข่าอย่างใกล้ชิด นอกจากนั้นยังเป็นการย้ายศูนย์กลางอำนาจการปกครองที่จากเส้นทางเดินทัพของพม่า และทำให้การติดต่อกับอาณาจักรอนุชยาสะควกขึ้น ถึงกระนั้นการปราบปรามชาวข่าก็ไม่ประสบผลสำเร็จแต่อย่างใด ข่ายังเป็นเหตุให้พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชหายสาบสูญไปในคราวยกทัพไปปราบชาวข่าที่เมือง"องกาน" แขวงเมืองอัตตะปือ ² ทำให้ชาวข่าอีกเพิ่มถึงกัยยกกองทัพที่เวียงจันทน์ จนพระเจ้าวรวงศ์ พระอนุชาของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชต้องสวรรคตเนื่องจากเรือล่มเมื่อเสด็จลงเรือหนบหนีในคราวนั้น ³ เหตุการณ์เหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันถึงข้อจำกัดทางนุติ

¹ สีดา วีระวงส์, พงสาวะคานลาว. หน้า 117.

² เรื่องเดียวกัน. หน้า 137 - 139

³ เรื่องเดียวกัน. หน้า 144

ศาสตร์ของศูนย์กลางอำนาจการปกครองของอาณาจักรศรีสัตนาคนหุตล้านช้างได้เป็น
 อยางนี้

ประการที่ 2 ลักษณะโครงสร้างทางสังคมและการควบคุมกำลังคน เนื่อง
 จากธรรมเนียมราชตระกูลในอาณาจักรศรีสัตนาคนหุตล้านช้าง มีเวลาเปลี่ยนแปลงลง
 มาเป็นขุนนางโคเจ้าถ้าหากจะเทียบกับอาณาจักรอยุธยาหรือรัตนโกสินทร์ในช่วงเวลา
 เดียวกัน¹ กล่าวคือ เชื่อพระวงศ์หรือบรรดา " เจ้า " ในอาณาจักรศรีสัตนา
 คนหุต ในชั้นลูกชั้นหลาน ก็ยังคงสามารถดำรงความเป็น " เจ้า " อยู่ต่อไป ทำให้
 ชั้นชั้นสูงดังกล่าวมีอยู่เป็นจำนวนมาก และมีบทบาทในการควบคุมกำลังคนด้วย ถึงแม้
 จะไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนไปว่า เจ้าเมืองหรือเชื้อพระวงศ์ชั้นใดระดับใด สามารถ
 ควบคุมกำลังคนได้จำนวนเท่าใดก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติ การควบคุมกำลังคนจำ
 นวนมากน้อยเท่าใดนั้น ปัจจัยสำคัญคือ ความสามารถของ " เจ้า " หรือ " ท้าว " /
 แต่ละคน ในลักษณะเดียวกัน กำลังคนของราชสำนัก ก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยดังกล่าวนี้เช่น
 กัน ส่วนกรมการเมืองชั้นรอง หรือแม่แต่สามัญชน ถึงแม้จะไม่มีความสามารถในการควบคุม
 กำลังคนโดยตรงก็ตาม แต่ก็ยังมีช่องทางเชิบบุฐานะขึ้นมาควบคุมกำลังคนได้ ด้วย
 การแยกผู้คน บัรवार หรือสมัครพรรคพวกออกมาตั้งเป็นชุมชนอิสระขึ้นใหม่อีกต่างหาก
 ซึ่งได้กลายเป็นเมืองอีกเมืองหนึ่งก็ได้ ดังนั้น เมื่อศูนย์กลางอำนาจถึงวาระชาดผู้
 นำ หรือผู้นำไม่เข้มแข็ง หัวเมืองรอบนอก ซึ่งมี " เจ้า " หรือ ผู้นำกลุ่มอื่น ๆ ปก
 ครองอยู่ ต่างก็พยายามหาช่องทางที่จะตั้งศูนย์อำนาจใหม่ ขึ้นมาต่อต้านศูนย์กลาง
 อำนาจเก่าอยู่เสมอ ความวุ่นวายในอาณาจักรศรีสัตนาคนหุตล้านช้างช่วงที่เรียก
 ว่า " วิกฤตการณ์ลาว " ซึ่งเกิดการแย่งชิงราชสมบัติในช่วง พ.ศ. 1971-1999

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ธรรมเนียมราชตระกูล. (พิมพ์
 ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทรทิพนิภา, 2501),
 หน้า 1.

ภายหลังรัชกาลพระยาสามคำแดง (โอรสของพระเจ้าสามแสนไท) บรรดาอนุชาของพระยาสามคำแดงที่ไปปกครองเมืองต่าง ๆ ล้วนไม่สามารถเข้ามารักษาสถานการณ์ให้สงบลงได้ ช้ายังเป็นเหตุการณ์ที่ยิ่งนอกถึงความเข้มแข็งและกำลังคนของแต่ละฝ่ายว่ามีอย่างพิสดารเพียงใด จึงยากที่จะปราบปรามอีกฝ่ายหนึ่งให้ราบคาบได้ ช่วงต่อมาอีกไม่นานนัก ถึงแม้ ✓ พระเจ้าวิสุทธิราช (ครองราชย์ พ.ศ. 2043 - 2063) จะได้ขึ้นนโยบายผูกมิตรด้วยการ ✓ สร้างความเกี่ยวของทางเครือญาติโดยส่งพระธิดาไปพระราชทานเจ้าเมืองตามหัวเมือง ✓ สำคัญ ๆ ก็ยังถูกทำลายอำนาจจากหัวเมืองเครือญาติเหล่านี้คือเมืองปากห้วยหลวง และ ✓ เมืองกะบอง¹ โดยเฉพาะเมืองปากห้วยหลวงถึงแม้จะถูกปราบปรามในสมัยพระเจ้าวิสุทธิราชแล้วก็ตาม เวลาต่อมาอีกประมาณ 40 ปี ก็กระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชอีกและเมื่อใดก็ตามที่ศูนย์กลางอำนาจอ่อนแอแสดง ความพยายามที่จะปลุกหัวออกห่างก็จะปรากฏขึ้นทันที เช่น พื้นที่สิบรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงษา เมื่อไม่มีรัชทายาท พระยาเมืองจัน ซึ่งคุมกำลังคนจำนวนมากได้ตั้งตัวเป็นใหญ่ในเวียงจันทน์ แต่อยู่ได้ไม่นานก็ถูกเจ้านันทราช หลานพระเจ้าสุริยวงษาซึ่งเป็นเจ้าเมืองนครพนมยกกำลังมาปราบ² หลังจากนั้นพระยาเมืองแสนแห่งเวียงจันทน์ก็ปราบเจ้านันทราช และท้ายที่สุดของความวุ่นวายเจ้าองค์หล่อหรือเจ้าไชยองค์เว้ ผู้ได้รับการสนับสนุนจากราชสำนักเว้ ก็ได้ปราบคาบิแซกขึ้นครองเวียงจันทน์ กรณีดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงความวุ่นวายและความสับสนในการคุมกำลังคน ขณะที่เกี่ยวข้องกับบรรดาเชื้อพระวงศ์ ก็จะถูกขาคบหาผู้เฒ่าเอาไว้นักฝ่ายเดียว กรมการเมืองชั้นกลาง ๆ หรือชั้นต่ำไม่มีโอกาสได้เป็นผู้นำเลย /

¹ สีลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว. หน้า 96 - 97
เมืองปากห้วยหลวง ปัจจุบันอยู่ในท้องที่อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย
เมืองกะบองหรือกะบองท่าแขก หมายถึงเมืองนครพนมเก่าซึ่งอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

² เจ้าคำเซ็ม วงกกรัตนะ, พงศาวดารชาวลาวความเป็นมาแต่อดีต หน้า 56

บทบาทของพระภิกษุสงฆ์และผู้มีความรู้ทางศาสนาได้มีส่วนจรรโลงสถาบันการปกครองไว้ในช่วงที่เกิดวิกฤตการณ์หลายครั้ง และพระสงฆ์ยังสามารถเป็นผู้นำทางการเมืองการปกครองใฝ่ข้างพระอภัยมณี แต่เนื่องจากข้อจำกัดของสงฆ์เอง จึงไม่สามารถเป็นผู้นำท้องถิ่นได้โดยตลอด เช่น พระมหาธัมมธโร เจ้าอาวาสวัดแก้ว กับพระมหาสมุทร โศภณวิปาสน์ สามารถช่วยกันรักษาสถานการณืในช่วงปลายวิกฤตการณ์ พ.ศ. 1971 - 1999 ไว้ได้แล้วสถาปนาเจ้าวัชรบุรีเป็นพระเจ้าไชยจักรพรรดิแทนแล้ว ทำให้ความวุ่นวายสงบลง¹ และอีกครั้งหนึ่งหลังรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงษา ช่วงพ.ศ. 2252 - 2256 "เจ้าหัวครูวัดโพนเสม็ด" ก็ได้เป็นที่พึ่งแก่บรรดาเชื้อพระวงศ์ที่หลบหนีราชภัย และเป็นผู้นำในการอพยพผู้คนออกจากอาณาจักรศรีสัตนาคนหุตล้านช้างเวียงจันทน์มาตั้งหลักแหล่งอย่างมั่นคงอยู่ที่เมืองจำปาศักดิ์ ภายหลังได้สถาปนาเจ้าหน่อคำศรีเมืองเป็นเจ้าสร้อยศรีสมุทร - พุทธวงศุปกครองจำปาศักดิ์สืบมา จนทำให้อาณาจักรศรีสัตนาคนหุตแยกเป็น 3 ศูนย์กลางการปกครอง คือหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ นอกจากนี้เสนาบดีของเจ้าหัวครูวัดโพนเสม็ดหลายคนก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้นำท้องถิ่นออกไปปกครองบ้านเล็กเมืองน้อยต่าง ๆ หลายคน ในจำนวนนี้ก็มีผู้ผ่านการบวชมาแล้ว เช่น "จารย์แก้ว" ซึ่งมาปกครองบ้านทุ่ง (หง) ภายหลังได้ยกเป็นเมืองสุวรรณภูมิ เป็นต้น

ประการที่ 3 ความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจระหว่างศูนย์กลางอำนาจการปกครองกับหัวเมืองรอง² เนื่องจากสภาพการทำมาหากินของประชาชนโดยทั่วไปยังผูกติดกับการเก็บของป่า การเพาะปลูกเพื่อยังชีพ การเลี้ยงสัตว์เพื่อบริโภคในครอบครัวและการล่าสัตว์ จับสัตว์ จึงกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะเศรษฐกิจแบบยังชีพ สำหรับไพร่ก็ยังคงมีภาระผูกพันกับผู้นำท้องถิ่นด้วยการส่งสิ่งของในรูปของส่วย ซึ่งจะเก็บ เงิน ทอง ของป่า

¹ สีด้า วีระวงศ์, พงสาวกานลาว, หน้า 36

² ประเด็นนี้ได้จากการสนทนาและข้อคิดของอาจารย์สายชล วรภักดิ์

ผลิตผลและสิ่งของอื่น ๆ ในลักษณะเดียวกันนี้ ผู้นำท้องถิ่นตามหัวเมืองต่าง ๆ ก็จะต้องมีภาระที่จะต้องส่งส่วยให้แก่ราชสำนักหรือศูนย์กลางอำนาจทางการปกครองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้เช่นกัน ส่วนทางราชสำนักไม่ได้ตอบแทนทางเศรษฐกิจแก่บรรดาหัวเมืองริมชอกแต่อย่างใด จึงทำให้มองเห็นว่าราชสำนักเป็นแต่ฝ่ายคอยรับผลประโยชน์เท่านั้น ดังนั้นหัวเมืองต่าง ๆ จึงคอยหาโอกาสสืบทอดตัวออกจากการผูกพันกับราชสำนักอยู่เสมอ ๆ กวายนการกระชากกระเบื้องข้าง ยกกำลังเข้าโจมตีราชสำนักบ้าง และอพยพหนีออกไปให้ห่างจากเขตอิทธิพลของราชสำนักบ้าง เช่นกลุ่มเจ้าหัวครูสีลาวัดโพนเส็ด อพยพหนีออกจากเวียงจันทน์ ผ่านแก่งสีผึ้งเข้าไปอยู่ที่ใกล้ราชสำนักกรุงบันทายเพชร จึงถูกเรียกร่องส่วยในอัตรากรวยกรวละ 8 บาท¹ ซึ่งเป็นอัตราที่สูงมากเกรงประชาชนจะเดือดร้อนจึงได้อพยพย้อนกลับขึ้นมาตั้งที่เมืองจำปาศักดิ์ที่อยู่ห่างจากราชสำนักเวียงจันทน์และราชสำนักกรุงบันทายเพชรพอสมควร ดังนี้ เป็นต้น

ลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้ราชสำนักเวียงจันทน์ตระหนักและกังวลต่อการแยกตัวของไพร่พลตลอดจนการต่อต้านจากหัวเมืองริมชอกอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าผู้นำกลุ่มนั้นจะเป็นเชื้อพระวงศ์ ขุนนาง กรมการเมืองหรือแม่ทัพนำทางก็ตามไม่ว่าจำนวนไพร่พลจะมากหรือน้อยก็ตาม รูปแบบทางการเมืองการปกครองของอาณาจักรศรีสัตนาคนหุตล้านช้างเวียงจันทน์ เช่นนี้ ได้สะท้อนเป็นมรดกทางการเมืองการปกครองของกลุ่มชนที่อพยพออกจากอาณาจักรศรีสัตนาคนหุตเช่นกัน เพราะเป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อกลุ่มชนดังกล่าวเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกแล้ว รูปแบบการปกครอง โครงสร้างทางสังคมตลอดจนลักษณะความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจระหว่างประชาชนกับผู้นำท้องถิ่นหรือหัวเมืองกับราชสำนักก็แทบจะเรียกได้ว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงจากเดิมเลย ดังจะกล่าวต่อไป

¹ พระชคิยวงษา (เหล่า ณ ร้อยเอ็จ), พงศาวดารภาคอีสาน, (ม. ป. ท., 2472), หน้า 6

แผนที่
แสดงที่ตั้งชุมชนในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก
พ.ศ. 2336

ที่มา: เต็ม วิทยุพนงกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม 2.

เจ้าคำหมั้น วงกตรัตนะ, พงสาวดารชาติลาว ความเป็นมาของชาติแต่คือ
คำปัน.

การก่อตั้งชุมชนในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24

บริเวณหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก โดยเฉพาะทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงปรากฏซากโบราณสถาน โบราณวัตถุ หลงเหลืออยู่เป็นอันมาก จากการศึกษาของนักโบราณคดีและ ผู้สนใจหลายท่านล้วนเป็นอันได้ว่าบริเวณนี้เคยมีความเจริญรุ่งเรืองมาก่อนแล้ว เพียงแต่ยังไม่มีปัญหาเกี่ยวกับชนเจ้าของอารยธรรม การสิ้นสุด และสาเหตุของการสิ้นสุดของอารยธรรมดังกล่าวเท่านั้นที่ยังไม่กระจ่างชัด¹ ส่วนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงกลับปรากฏเรื่องราวของผู้คนอย่างชัดเจนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 แล้ว ในพงศาวดารล้านช้าง นิตานชนนกรม พงศาวดารลาว และพงศาวดารสยามที่กล่าวถึงเหตุการณ์ช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 - 23 นี้ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยากับลุ่มแม่น้ำโขง ทำให้พอเชื่อได้ว่าได้มีผู้คนตั้งถิ่นฐานหรืออพยพโยกย้ายไปมาอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำดังกล่าวแล้ว บางชุมชนก็มีผู้คนจำนวนมาก เป็นที่รู้จักทั่วไป เช่นเมืองเชียงทอง เชียงทอง ปากก้วยหลวง มรุกชนกรหรือโกศบูร เป็นต้น ในขณะที่หลักฐานดังกล่าวไม่มีชิ้นใดระบุถึงบริเวณตอนในของที่ราบสูงโคราชเลย จึงน่าจะสันนิษฐานได้ว่า บริเวณลุ่มแม่น้ำชีและลุ่มแม่น้ำมูล คงมีสภาพเป็นบ้านร้างเมืองร้าง หรือมีผู้คนอาศัยอยู่อย่างเบาบาง กระจุกกระจายเป็นหย่อม ๆ จึงไม่ปรากฏว่ามีบ้านใดเมืองใดเจริญรุ่งเรืองหรือมีร่องรอยว่าได้ติดต่อสัมพันธ์กับหัวเมืองอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นแล้วทางริมฝั่งแม่น้ำโขงหรือที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแต่อย่างใด เหตุผลที่สนับสนุนข้อสันนิษฐานดังกล่าวมีหลายประการคือ

ประการที่ 1 หากพิจารณาเส้นทางทางทะเลที่ปรากฏว่ามีเพียงครั้งเดียวเท่านั้นที่ผ่านมาจากด้านตะวันตกของภูมิภาคนี้คือแถบหนองบัวลุ่มภู คำเข้าย หรืออย่างมากที่สุดเข้ามาถึงภูเวียง คือในช่วงสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 1 ตอนพระไชยเชษฐา

¹ บัญชีดังกล่าวอยู่นอกเหนือขอบเขตของงานวิจัยนี้ จึงขอฝากไปยังนักโบราณคดีและผู้สนใจอื่น ๆ ได้ศึกษาค้นคว้ากันต่อไป

บริหารสมทบกับพระมหินทราฯ จะที่เมืองพิษณุโลก¹ หรือแน่แท้ในสมัยกรุงธนบุรีศรีนครายกกองทัพไปตีเวียงจันทน์ พ.ศ. 2321 ก็อาศัยเส้นทางเดินทัพตามลำแม่น้ำโขงขึ้นไปทั้ง ๆ ที่รู้ว่ามีอุปสรรคมาก ซึ่งเป็นเครื่องสนับสนุนประการหนึ่งว่าบริเวณดังกล่าวมีประชากรอาศัยอยู่อย่างเบาบางหรือแทบไม่มีเลยก็ได้ จึงไม่สามารถเป็นแหล่งเสบียงอาหารหรือเติมพูนกำลังคนได้ และใน พ.ศ. 2349 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ราชสำนักกรุงเทพได้ส่งทูตไปเมืองญวนทางบกเป็นครั้งแรก ปรากฏว่าคณะทูตได้รับความลำบากและเป็นไข้ป่าตายไปถึง 23 คน รวมทั้งราชทูตด้วย ฝ่ายญวนจึงได้มีพระราชสาส์นตอบมาเป็นเชิงหมิ่นและเยาะเย้ยในที่ว่าฝ่ายราชสำนักไม่รู้จักสภาพภูมิประเทศแล้ว ยังส่งคณะทูตมาทางบก กังข้อความตอนหนึ่งในพระราชสาส์นว่า " ... ครั้นจะให้ทูตกลับขึ้นไปทางเมืองลาวก็ยากได้ความลำบาก จึงให้ส่งทูตเข้ามา ณ กรุงเทพมหานครทางเรือ..."² แต่ภายหลังเมื่อมีการตั้งบ้านตั้งเมืองในเขมรเวียงตอนกลางของภูมิภาคนี้มากขึ้นแล้ว การเดินทัพเพื่อไปปราบเจ้าอนุวงศ์ หรือการปราบฮ่อ ก็ได้ใช้เส้นทางผ่านตอนกลางของที่ราบสูงโค - ราช ทั้งสิ้น

ประการที่ 2 หากพิจารณาจากแผนที่ที่ชาวต่างชาติเขียนไว้³ เช่นของโลโปซอเรส (Lopo Zores) ที่พิมพ์ในหอสมุดการราชสมัยสมเด็จพระนารายณ์หรือแผนที่ของฮอนดิอุส (Hondius) ชาวเบลเยียมที่พิมพ์ในปี พ.ศ. 2156 ตลอดจนแผนที่ของเอมานูเอล โบเวน (Emanuel Bowen) ชาวอังกฤษที่ตีพิมพ์ในปลายพุทธศตวรรษที่

¹ "พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า" ประชุมพงศาวดารเล่ม 5 ภาคที่ 6 (กฤษภา, 2506), หน้า 56 - 59

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1. (กฤษภา, 2503), หน้า 325 - 327

³ ประเด็นนี้ได้จากข้อสังเกตของอาจารย์ถวิล สุนทรวาณิชย์

23 ก็คือ อำนาจรูปร่างของบริเวณที่มีคืบเขี้ยวไปจากความเป็นจริงมากทั้งขนาด รูปร่างและ
ทิศทาง ประการสำคัญคือ ไม่ปรากฏชื่อชุมชนหรือบ้านเมืองใดเลย จะมีอยู่ก็เพียงเมือง
นครราชสีมาเท่านั้นซึ่งก็ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำโขงเกินความเป็นจริงไปมาก¹ เมื่อพระวิภาคย์-
ภูวคค (James McCarthy) เจ้ากรมแผนที่ของสยามคนแรก ได้เข้ามาสำรวจ
เพื่อทำแผนที่บริเวณหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก ในปี พ.ศ. 2427 ได้บันทึกไว้ว่า "...ใน
แผนที่ปรากฏเป็นเพียงที่ว่างเปล่าไม่มีรายละเอียด ..." ²

ประการที่ 3 หากมีชุมชนที่หนาแน่นพอสมควรก็น่าจะปรากฏเรื่องราวหรือมีความ
สัมพันธ์กับหัวเมืองที่อยู่ใกล้เคียงบ้าง เพราะอย่างน้อยบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงก็มีชุมชนอยู่
มากแล้ว ในเอกสาร "พื้นเมืองยโสธร" ได้กล่าวถึงการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่ม
พระวอ - พระตา ประมาณช่วงพุทธศวรรษที่ 2310 ว่าแยกแยะพวกนี้จึงเป็นเจ้าของป่าเขาและ
ลำน้ำต่าง ๆ ถึงกับต้องรบราฆ่าฟันกับพวกที่อพยพเข้ามาใหม่³ ซึ่งผีเหล่านี้มาจะเป็นสัญลักษณ์
แทนคนพื้นเมืองที่อยู่อย่างเบาบางและหลวมช่อนอยู่ตามป่าเขาก็น่าเป็นได้⁴

¹ วีระชัย บุญมาธรรม, " การเก็บสำมะโนในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกในช่วงต้น
สมัยรัตนโกสินทร์ " ธรรมศาสตร์ 4 : (ธันวาคม 2526), หน้า 156

² พระวิภาคย์ภูวคค (เจมส์ แมคคาร์ซี), "บันทึกการสำรวจและบุกเบิกใน
แคว้นสยาม" แปลโดย ร.อ.หญิงสุบาสี วีระวงศ์, วารสารแผนที่ฉบับพิเศษครบรอบ 200ปี
กรุงรัตนโกสินทร์ (กรกฎาคม 2524 - มิถุนายน 2526), หน้า 63

³ "พื้นเมืองยโสธร" เอกสารโบราณ อักษรไทยเก่าย จำนวน 120 ลาน
พระสุวิชัย นาคเสโน (สุวิชัย จิตตะยโสธร) เป็นผู้เก็บรักษาไว้

⁴ แนวความคิดนี้ได้จากข้อสังเกตของอาจารย์ฉลอง สุนทราวาณิช

การอพยพจากอาณาจักรศรีสัตนาคนหุตในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 - 22 เข้ามาสู่
ที่ราบสูงโคราชมักจะทยอยกันลงมาเป็นกลุ่มย่อย ๆ ด้วยเหตุนี้จึงไม่ปรากฏว่ามีผู้นำกลุ่มที่
สำคัญและไม่สามารถระบุได้ว่า เข้ามายังถิ่นฐานในบริเวณใด¹ สันนิษฐานว่าคงกระจาย
กันตั้งถิ่นฐานเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ เมื่อกลุ่มเจ้าหัวครูสีดาวัดโพนเสม็ด หรือกลุ่มพระวอ - พระ
ตา อพยพเข้ามาในภายหลัง ปรากฏว่ามีผู้คนเพิ่มมากขึ้นอย่างฉับพลัน *หรือกลุ่มพระวอพระตา*

การเข้ามาตั้งถิ่นฐานในตอนกลางของที่ราบสูงโคราชที่เป็นกลุ่มใหญ่เริ่มขึ้นใน
ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 23 เป็นต้นมา กล่าวคือ ราว พ.ศ. 2233 เกิดจลาจลชิงราช -
สมบัติในราชสำนักเวียงจันทน์หลังรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงศา เจ้าหัวครูสีดาวัดโพนเสม็ดได้
พ่ายผู้คนอพยพที่ราชภักย์ลงมาตามลำน้ำโขง จนได้มาตั้งถิ่นฐานอย่างมั่นคงที่เมืองนครจำปาศักดิ์ ราว พ.ศ. 2252 กลุ่มชาว "ลาว" โดยการนำของเจ้าหัวครูสีดาวัดโพนเสม็ดได้
เห็นแนวทางทางการเมืองการปกครองในบริเวณหัวเมืองนครจำปาศักดิ์ได้อย่างรวดเร็ว แต่
คนในเมืองซึ่งมีทั้งชาวลา, ชาวเขมรและกุ่มปะปนอยู่ก็หาได้ยอมรับอำนาจอย่างสิ้นเชิงนัก
เพราะมีการชิงของสมบัติคนเป็นโจรผู้ร้ายและก่อกวนวุ่นวายอยู่เสมอ เจ้าหัวครูสีดาวัดโพน -
เสม็ดจึงได้แต่งตั้งเจ้าหน่อแก้วตรีชัย ซึ่งเป็นนักดาของพระเจ้าสุริยวงศาแห่งเวียงจันทน์เป็น
เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร ปกครองเมืองนครจำปาศักดิ์ ในปี พ.ศ. 2256 และเริ่มส่ง

¹ จากการศึกษาของศรีทิศา วลัยโกตม เรื่องลาวในเมืองไทยว่าในสมัยพระเจ้าสามแสนไทย (พ.ศ. 1915 - 1960) มีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณลุ่มน้ำชีบ้างแล้ว และในพงศาวดารลาวของมหาสีลา วีระวงส์ ก็เขียนระบุว่า ช่วงวิกฤตการณ์ลาว พ.ศ. 1971 - 1999, ช่วง พ.ศ. 2115 - 2117 และช่วง พ.ศ. 2171 - 2175 มีการอพยพเข้ามาในที่ราบสูงโคราช แต่ไม่ระบุชัดเจนว่ามีผู้นำที่สำคัญหรือมาตั้งอยู่ที่ใด

ผู้คนออกไปตั้งบ้านเมืองอีกหลายแห่ง เช่นบ้านอิศกระมือ บ้านท่ง บ้านกุดหวาย บ้านโพน บ้านคอนโงง เป็นต้น¹

ในขณะที่กลุ่มเจ้าหัวครูสี่ดาววัดโพนเสม็ดตั้งถิ่นฐานถ้ำคองอยู่บริเวณเมืองนครจำปาศักดิ์แล้วนั้น อีกกลุ่มหนึ่งโดยการนำของพระวอ - พระตา ขุนนางผู้ใหญ่แห่งราชสำนักเวียงจันทน์ก็ได้พาบริวารอพยพลงมาตั้งที่เมืองหนองบัวคุ่มซึ่งเป็นเมืองเก่า แล้วเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน อยู่ไคราว 3 ปี ก็ถูกรุกรานจากราชสำนักเวียงจันทน์ จึงได้อพยพตามลำน้ำชีลงมาทางตะวันออก ภายหลังได้มาตั้งที่คอนเมคแดง คงอู้นึ่ง พาย - แจระแม แล้วยกเป็นเมืองอุบลราชธานี บางส่วนก็แยกออกไปตั้งที่ บ้านสิงโลก สิงท่า แล้วยกเป็นเมืองยโสธร²

อีกกลุ่มหนึ่งที่อพยพจากอาณาจักรศรีสัตนาคนหุตล้านช้างเวียงจันทน์ในช่วงเวลาเดียวกันกับกลุ่มพระวอ - พระตา แต่เขามาตั้งอยู่บริเวณบ้านผ้าขาว บ้านหันนาในลุ่มน้ำสงคราม กลุ่มนี้มีผู้นำหลายคน มีทั้งเชื้อพระวงศ์ ผู้นำทางศาสนาและกรรมการเมือง ได้แก่ เจ้าผ้าขาว เจ้าโสมพะมิตร ท้าวอุปรา เมืองแสนหน้าจำ เป็นต้น เมื่อถูกรบกวนจากราชสำนักเวียงจันทน์จึงได้อพยพข้ามหิมาลัยมาลงมาถึงอยู่บริเวณลุ่มน้ำป่า ลุ่มน้ำชี ภายหลังตั้งเป็นเมืองกาฬสินธุ์ ดังจะกล่าวไปเมื่อก่อน

¹ บ้านเหล่านี้อาจมาโดยกั้นเป็นเมือง คือ
บ้านอิศกระมือ เป็นเมืองอัครมือ บ้านท่ง (ทง) เป็นเมืองสุวรรณภูมิ
บ้านกุดหวาย เป็นเมืองรัตนบุรี บ้านโพน เป็นเมืองบันหรือสาละวัน
บ้านคอนโงง เป็นเมืองโงงหรือสีพันดอน. บ้านหางโงงเป็นเมืองเชียงแตง

² เนย วงศ์อุบล, "ประวัติจังหวัดอุบลราชธานี" คงอู้นึ่ง
(พระนคร : โรงพิมพ์วัฒนาพานิช, 2512), หน้า 10 - 17.

การอพยพของทั้งสามกลุ่มใหญ่ดังกล่าว ล้วนมีสาเหตุมาจากความขัดแย้งภายใน
 ราชสำนักเวียงจันทน์ทั้งสิ้น และเมื่อเข้ามาตั้งถิ่นฐานบนฝั่งโขงบริเวณหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก
 ออกอย่างมั่นคงแล้วความขัดแย้งภายในกลุ่มก็ยังคงมีอยู่เช่นเดิม เพราะต่อมาปรากฏว่า
 เมื่อเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรได้รับการแต่งตั้งขึ้นมาปกครองเมืองนครจำปาศักดิ์แล้ว
 กลุ่มผู้ใกล้ชิดหรือสหายของเจ้าหวังศรีคำวัก โพนเส่มก็ก็ไต่แยกตัวออกไปและปลีกตัวออก
 จากเมืองนครจำปาศักดิ์ในโอกาสต่อมา หรือความขัดแย้งระหว่างกลุ่มพระตำกับกลุ่มเจ้า
 สร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร จนทำให้กลุ่มพระตำยอนขึ้นมาจากที่คอนมกแกงก็ตี หรือกลุ่มบุตรเจ้า
 โสมพะนิคขัดแย้งกับกลุ่มบุตรท้าวอุปฮาดจนต้องอพยพผู้คนยวียงไปตั้งอยู่เมืองสกลนครก็ตี
 ล้วนมีลักษณะคล้ายคลึงกับรูปแบบทางประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของอาณาจักรศรี-
 สัตถนาถนุตเป็นอย่างยิ่ง

นอกจากนี้แล้วยังมีการอพยพของผู้นจากอาณาจักรศรีสัตนาถนุตหลายครั้งเวียง
 จันทน์ในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันอีกลักษณะหนึ่งก็คือ การถูกกวาดต้อนโดยกองทัพของราชสำนัก
 ขอมุรในระหว่างปี พ.ศ. 2321 และอีกครั้งหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ในช่วงปี พ.ศ. 2335 ซึ่ง
 การกวาดต้อนทั้งสองครั้งได้กำหนดให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา¹ จึง
 ไม่ขอล่าวรายละเอียดในที่นี้

อย่างไรก็ตาม ชุมชนที่เกิดขึ้นในที่ราบสูงโคราชในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 23
 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 นี้ บางชุมชนได้ขยายเข้ามาถึงตอนกลางของที่ราบสูงโคราชด้วย
 โดยเฉพาะบ้านทุ่ง (ทุ่ง) นอกนั้นก็เป็นที่ชุมชนที่อยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและริมฝั่งแม่น้ำโขง
 ทั้งสองด้าน ในช่วงเวลาต่อมาที่มีชุมชนเพิ่มขึ้นในตอนกลางของที่ราบสูงโคราชอันเนื่อง
 จากการอพยพเข้ามาของกลุ่มพระวอ - พระตา และกลุ่มเจ้าโสมพะนิค ชุมชนเหล่านี้ต่อมา

¹ ผนมอมรวงศรีจิตร, "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 211 - 213

โดยฐานะขึ้นเป็นเมือง ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพของผู้นำท้องถิ่นจากเดิม ที่เป็นเพียง " นายบ้าน " มาเป็น " เจ้าเมือง " ส่วนการปกครองท้องถิ่นก็เริ่มมีการจัดสรรหน้าที่อย่างชัดเจนมากขึ้น กล่าวคือ นอกจากมีตำแหน่งเจ้าเมืองแล้ว ยังมีตำแหน่งรองลงมา คือ อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร กรมการท้าวเหี้ย ตามความจำเป็นหรือความเหมาะสมของแต่ละเมือง ซึ่งตำแหน่งทางการเมืองการปกครองเช่นนี้เป็นรูปแบบการปกครองที่เอามาจากอาณาจักรศรีสัตนาคนหุตล้านช้างนั่นเอง ¹ บ้านเมืองที่สร้างขึ้นในช่วงนี้ยังคงมีการะบุกพันกับศูนย์กลางอำนาจเดิมที่นครจำปาศักดิ์อยู่ แต่หากมีโอกาสก็จะปลีกตัวเป็นอิสระทันที เช่น เมื่อสิ้นเจ้าหัวครูสีดาวัดโพธิ์เสม็ดที่เคยเคารพมัยถือแล้ว บรรดาหัวเมืองบริวารของเมืองนครจำปาศักดิ์ คือ หัวเมืองกุย(ฮ่วย)ที่กุดหวาย(รัตนบุรี), หัวเมืองราชที่ฮัตตปือสาละวัน คำทองใหญ่ และหัวเมืองลาวที่เมืองทุ่ง(สุวรรณภูมิ) ต่างก็ได้แยกตัวออกจากเมืองนครจำปาศักดิ์ อย่างไรก็ตามหัวเมืองที่ตั้งขึ้นบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงก็ได้เริ่มบทบาทการค้ำขังแล้ว คือ เป็นสถานที่กักขังสังคัม เช่น เมืองโขง เมืองเชียงแตง ส่วนเมืองทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงก็เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มั่งคั่ง เช่น ทองคำ กระจวาน เหว งาช้าง นอระมัต(นอแรด) อันได้แก่เมืองฮัตตปือ เมืองคำทองใหญ่ เมืองพิน เมืองนองและเมืองสาละวัน แคว้นเมืองโดยเฉพาะทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงคือเมืองทุ่ง(สุวรรณภูมิ) ตลอดจนเมืองที่ตั้งขึ้นในลำดับต่อมาเช่น เมืองร้อยเอ็ด เมืองอุบลราชธานี เมืองชลบท เมืองขอนแก่น เมืองกาฬสินธุ์เหล่านี้ มีลักษณะเป็นเพียงสังคัมสังคัมของอำนาจหรืออิทธิพลของราชสำนักในลุ่มน้ำเจ้าพระยาเท่านั้น เพราะในทางปฏิบัติ หัวเมืองเหล่านี้ไม่ได้ถูกควบคุมอย่างใกล้ชิดนัก ยังมีอิสระทางการเมืองการปกครองพอสมควรที่จะกล่าวต่อไป

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ดูเพิ่มเติมที่ สีลา วีระวงส์, ศัพท์พระหัตถ์มะสาคนุยาน(กถาหมายเก่าของลาว), (ม.ป.ท., ฅว้วันมะกะคี่, 2499), ฅน้ 12 - 14

การขยายอำนาจของราชสำนักกรุงเทพฯ เข้ามาในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก

หัวเมืองในที่ราบสูงโคราชที่มีความสัมพันธ์กับราชสำนักอยุธยา เท่าที่ปรากฏในพงศาวดารก็มีเพียงหัวเมืองโคราชหรือนครราชสีมา เท่านั้นซึ่งมีฐานะเป็นหัวเมืองชั้นโท ทำหน้าที่เป็นหัวเมืองชายพระราชอาณาเขตของอาณาจักรอยุธยาและเป็นหน้าด่านแก่อยุธยา ไม่ได้ขยายอำนาจเกินเมืองนครราชสีมาขึ้นมาทางเหนือเลย ในพงศาวดารลาวได้ระบุว่าพระเจ้าอู่ทองแห่งอยุธยากับพระเจ้าฟ้างุ้มแห่งลาวช้างโคกคองแบ่งเขตกันโดยกำหนดให้บริเวณที่ราบสูงโคราชเป็นของลาวช้างมีดงสามเส้า (ดงพญาไฟ) เขาพญาพ้อและเมืองนครโทเป็นเขตแดน¹ แต่ในเอกสารฝ่ายอยุธยาไม่มีหลักฐานหรือเหตุการณ์ใดยืนยันในประเด็นนี้ไว้เลย จึงน่าจะสันนิษฐานไว้ก่อนว่าจริง ๆ แล้วอาจจะเป็นอย่างที่พงศาวดารลาวระบุไว้ก็ได้ อย่างไรก็ตามถึงแม้จะปรากฏชัดว่าหัวเมืองนครราชสีมาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้ส่งพระยามหาราช (ฮัง) มาเป็นเจ้าเมือง หัวเมืองนครราชสีมาที่ถูกกองทัพของอยุธยาเกณฑ์ถึง 2 ครั้ง ในช่วงพระยามหาราชกระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าเพทราชาและครั้งที่สองเมื่อคราวเกิด "กบฏบุญกว้าง" เมื่อ พ.ศ. 2235 มีผลให้หัวเมืองนครราชสีมาอ่อนกำลังลงและลดความสำคัญไปมาก ในช่วงปลายสมัยอยุธยา เมืองพิมายซึ่งอยู่เหนือหัวเมืองนครราชสีมาขึ้นมาจึงเริ่มมีไผ่รวกและศักดิ์ศรีสูงขึ้นมาทดแทนสังเกตได้จากกรณีที่ ทางอยุธยาได้ขอหัวเมืองเขมรป่าดงให้ขึ้นอยู่ในการปกครองของเมืองพิมาย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการตั้งชุมชนเจ้าพิมาย ของกรมหมื่นเทพพิพิธ

ในช่วงปลายสมัยอยุธยา ทางราชสำนักได้เข้ามามีความสัมพันธ์กับชุมชนที่อยู่ลึกเข้ามาในที่ราบสูงโคราชบ้างแล้ว โดยเฉพาะบริเวณหัวเมืองเขมรป่าดงในลักษณะที่เป็นผลต่อแทนจากความช่วยเหลือในการจับช้างของราชสำนักอยุธยา ราชสำนักอยุธยาจึงจำเป็นต้องความชอบให้หัวหน้าชุมชนเล็ก ๆ เหล่านั้นมีฐานะเป็น "นายบ้าน" ทำราชการขึ้นกับ

¹ สีลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, หน้า 65

เมืองพิมาย ภายหลังชุมชนดังกล่าวก็ได้รับการยกฐานะเป็นเมือง ไท่แก่เมืองสุรินทร์ เมือง
สังขะและเมืองสุรินทร์¹

ความสนใจของราชสำนักในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่แผ่ทั่วเมืองในที่ราบสูงโคราช
ตอนในหรือบริเวณหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก เริ่มเห็นได้อย่างชัดเจนในสมัยกรุงธนบุรี ทั้ง
ใ้คงสืบเนื่องมาจากความสำคัญของชุมชนเจ้าพิมายของกรมหมื่นเทพพิพิธที่เป็นเชื้อพระวงศ์
ชั้นสูงของอยุธยา และบริเวณดังกล่าวเป็นที่ปลอดภัยจากสวามรณะระหว่างพม่ากับอยุธยา ไพรพล
แลแม่น้ำเจ้าพระยาถูกพม่ากวาดต้อนไปเป็นอันมาก ผู้คนส่วนหนึ่งหนีภัยสงครามเข้ามาหลบ
ซ่อนอยู่ในที่ราบสูงโคราชทำให้จำนวนผู้คนเพิ่มมากขึ้น การแสวงหาสิทธิอันชอบธรรมของ
ราชสำนักธนบุรีที่จะเข้ามาขยายอำนาจในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกมีอยู่ 2 ประการใหญ่ ๆ
คือ เพื่อระงับความขัดแย้ง หรือทำหน้าที่เป็นผู้ไกลเกลี่ยกรณีพิพาทในกลุ่มผู้นำท้องถิ่นในหัว
เมืองลาวฝ่ายตะวันออกซึ่งมีอยู่หลายกรณี เช่นความขัดแย้งระหว่างเจ้าไชยภุมการผู้ครอง

¹ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร, "พงศาวดารหัวเมืองมอญล้านนา" หน้า 198 - 199

ไพบูลย์ สุนทรารักษ์, การปกครองหัวเมืองภาคอีสานกับเมืองสุรินทร์.

(พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพรองอำมาตย์เอกหลวงพิสิมสุรินทร์รัฐ, สุรินทร์, 2515),
หน้า 68 - 73

บรรณ สวัสดิ์จัน, พงศาวดารเมืองสุรินทร์, (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิง
ศพ นายไสว ปุคคณันท์, สุรินทร์, 2517), หน้า 17

Paitoon Mikusol, "Social and Cultural History of North-
eastern Thailand from 1868 - 1910: A Case Study of Huamuang Kha -
men Padong" Ph.D. dissertation, University of Washington, 1984,
P.P. 47 - 49.

เมืองนครจำปาศักดิ์คือเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์¹ ความขัดแย้งระหว่างท้าวพันผู้เป็นเจ้าเมืองสุวรรณภูมิฝ่ายหนึ่งกับท้าวเชียง ท้าวฮุน (บุตรของท้าวพัน) อีกฝ่ายหนึ่ง จนต้องแยกออกมาตั้งเป็นเมืองร้อยเอ็ดอีกเมืองหนึ่ง² และความขัดแย้งระหว่างกลุ่มพระวอกับเจ้าองค์หลวงแห่งจำปาศักดิ์³ เป็นต้น และนอกจากนี้ ชนมูรียังได้เอาพุทธศาสนา มาเป็นข้ออ้างอีกด้วย จะเห็นได้จากพระราชสาส์นและสนธิสาส์นที่ส่งไปมาระหว่างชนมูรีกับเวียงจันทน์ในช่วงปี พ.ศ. 2314 - 2318⁴ ซึ่งแสดงถึงความหย่อนยานในวัตรปฏิบัติของสงฆ์ ดังนั้นชนมูรีจึงใช้ข้ออ้างนี้สร้างความชอบธรรมให้แก่ตนเองที่จะต้องเป็นภาระของผู้ที่กำลังรุ่งเรืองกว่าจะต้องเข้ามาทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้พ้นจากสภาวะตกต่ำ สิ่งนี้แสดงถึงการเพิ่มพูนและการขยายอำนาจของชนมูรีอย่างเห็นได้ชัดเจน เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2318 กล่าวคือ พระราชสาส์นจากชนมูรีมีท่าทางแข็งกร้าวขึ้น⁵ ขณะเดียวกันก็ได้เข้ามาไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในหัวเมืองสุวรรณภูมิและหัวเมืองร้อยเอ็ด จนสามารถมีอิทธิพลเหนือทั้งสองหัวเมือง นอกจากนี้ยังได้ส่งกองทัพขึ้นไปช่วยปกครองเวียงจันทน์ให้พ้นจากการถูกเข้าบีบบังคับ⁶ ความพยายามของราชสำนักชนมูรีที่จะเพิ่มพูนพละกำลังเข้ามาในหัว

Harani

... ..

1 หม่อมอมรวงศ์วิจิตร, "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 197

2 เรื่องเดียวกัน. หน้า 198 - 200

3 เรื่องเดียวกัน. หน้า 203

4 สีส่า วีระวงส์, พงศาวดารลาว. หน้า 168 - 219
 หสข. หมายเหตุกรุงเทพฯ จ.ศ. 1133 เลขที่ 1/ก พระราชสาส์น

5 ประเด็นนี้ได้มาจากข้อสังเกตของอาจารย์ถอง สุนทรภาณีชัย

6 Kennon Breazeale, "The Integration of the Lao States into the Thai Kingdom". p.4

p

เมืองลาวฝ่ายตะวันออกให้สูงเกินกว่าเวียงจันทน์ไถ่กว่ำที่เมาผู้จุกสุดยอก โดยอาศัยความ
 มากมายระหว่างหลวงพระบางกับเวียงจันทน์ และความแข็งแรงแหว่างเวียงจันทน์กับกลุ่ม
 พระวอที่ตั้งอยู่ที่คอนเมคแดง ในที่สุดกองทัพของอเมริกาสามารถปราบเจ้าปากกี้และเวียง
 จันทน์ได้ ในปี พ.ศ. 2321 ซึ่งถือเป็นการสิ้นสุดบทบาทของเวียงจันทน์ในหัวเมืองลาวฝ่าย
 ตะวันออกตั้งแต่บัดนั้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผลจากการขยายอำนาจของไทยเข้ามาในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก หลัง พ.ศ. 2321

การที่ชนบุรีสามารถปราบเจ้าฟ้าศักดิ์และเวียงจันทน์ได้ในปี พ.ศ. 2321 ได้ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกที่เห็นได้ชัดคือ การกวาดต้อนผู้คนจากเวียงจันทน์เข้ามาอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา โดยให้ตั้งถิ่นฐานอยู่หลายเมือง เช่น เพชรบุรี สระบุรี นครนายก ลพบุรี ฉะเชิงเทรา พนมสารคาม ราชบุรี เป็นต้น¹ ถึงแม้ว่าจะไม่ปรากฏหลักฐานว่าการกวาดต้อนผู้คนจากเวียงจันทน์และหัวเมืองอื่น ๆ ที่ขึ้นกับเวียงจันทน์ในครั้งนี้โดยชนบุรีเข้ามาจนน้อยเพียงใด แต่ก็เป็นเรื่องที่สะท้อนให้เห็นว่าชนบุรีต้องการเพิ่มกำลังผู้คนเพื่อสร้างฐานอำนาจในลุ่มน้ำเจ้าพระยาให้เข้มแข็งยิ่งขึ้นเพราะหลายหัวเมืองผู้คนถูกกวาดต้อนเอาไป ประกอบกับช่วงนั้นยังมีการรบติดพันอยู่กับพม่า การที่ชนบุรีจะเข้ามาควบคุมหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกอย่างใกล้ชิดจึงน่าจะเป็นเรื่องยุ่งยาก ดังนั้นจึงปรากฏว่าการกวาดต้อนผู้คนจากอาณาจักรที่สันนิษฐานคหุทธลาวนี้ ได้ให้ผู้คนตั้งถิ่นฐานอยู่ในหัวเมืองชั้นในเท่านั้น ส่วนหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเพียงแต่ได้อพยพโยกย้ายผู้คนเข้ามาตั้งเป็นเมืองหรือยกฐานะชุมชนเล็ก ๆ ทั่วไปเป็นเมือง เพื่อเป็นฐานอำนาจของชนบุรี เช่น เมืองมุกดาหารในปี พ.ศ. 2313 เมืองร้อยเอ็ดและเมืองสุวรรณภูมิในปี 2316 เมืองอัตตะปือในปี 2321 เป็นต้น² นอกจากนี้ยังได้นำพระแก้วมรกตกับพระนาง อันเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองลงมาจากเวียงจันทน์ด้วย ซึ่งมีความหมายในทำนองว่าพระพุทธศาสนาในเวียงจันทน์ตกต่ำเสื่อมโทรมมาก สมควรที่นำสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นศูนย์รวมจิตใจของ

¹ เดวิด เกษรราช, ประวัติศาสตร์ไทย. (พระนคร : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2512), หน้า 174 - 176

ศรีจักร วัลลี โภคณ "ลาวในเมืองไทย" เมืองโบราณ, 6, 2 : (ธันวาคม 2522 - มกราคม 2523), หน้า 65

² เดิม วิชาญ พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสานเล่ม. 1 หน้า 203
สุรจิตต์ จันทร์สาขา, พงศาวดารเมืองมุกดาหาร. (พระนคร : ธนาคารพิมพ์, 2498), หน้า 4

ผู้ลงมาไว้ที่ศูนย์กลางอำนาจใหม่ของอำนาจทางการเมืองการปกครองที่ธนบุรี การขยายอำนาจของราชสำนักอยุธยาสืบเนื่องมาจนถึงต้นสมัยรัตนโกสินทร์ เข้ามายังหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกทั้งที่ผู้เข้าใจว่าทางราชสำนักอยุธยา - กรุงเทพฯ ไม่ได้เข้ามาควบคุมหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเท่าใดนัก ยังคงปล่อยให้หัวเมืองเหล่านี้มีอิสระอยู่มากพอสมควรนี้ แท้จริงแล้วราชสำนักอยุธยา - กรุงเทพฯ ได้ดำเนินการผูกมัดหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกไว้แน่นไว้หลายประการ กล่าวคือ

ด้านการเมืองการปกครอง สำหรับหัวเมืองใหญ่ หรือราชสำนักเก่าเช่นที่เวียงจันทน์ หลวงพระบางหรือจำปาศักดิ์นั้น ราชสำนักอยุธยา - กรุงเทพฯ ได้ใช้ระบมัตว์ประกันเพื่อเป็นการผูกมัดและควบคุมหัวเมืองเหล่านั้นไม่ให้กระด้างกระเดื่อง เช่น นำเอาราชบุตร ราชธิดา ของพระเจ้าสิริบุญสารคือเจ้าแก้วแสน เจ้าอินทรวงศ์ เจ้านาง - แก้วออกฟ้ากัลยาณี และเจ้าอนุวงศ์ ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ กรมการเมืองชั้นผู้ใหญ่ จากเวียงจันทน์ เอาเจ้าเชษฐ เจ้าบุญ เจ้าหนาน้อย จากจำปาศักดิ์ลงมาไว้ที่กรุงเทพฯ¹ หากทางราชสำนักเห็นว่าเชื้อพระวงศ์ใดสามารถเป็นที่ไว้ใจได้ก็จะแต่งตั้งขึ้นปกครองหัวเมืองเดิมของตนต่อไป ระบมัตว์ประกันนี้ในเวลาต่อมาราชสำนักกรุงเทพฯ ได้นำมาใช้กับหัวเมืองลาวฝ่ายนอกด้วย แต่เป็นห่านองว่าไปเขากายตัวเป็นขนาดเล็กในกรุงเทพฯ เช่น ท้าวออน บุตรพระขัติยวงศา (ทณ) เจ้าเมืองร้อยเอ็ด² ส่วนกิจการภายในหัวเมืองต่าง ๆ นั้นทางราชสำนักไม่ได้เข้ามาท้าวทาย นอกจากจะเห็นว่าเกี่ยวพันกับการสูญเสียอำนาจทางการเมืองและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ดังเห็นการคัดสินใจหรือการค้าเงินการต่าง ๆ จึงขึ้นอยู่กับเจ้าเมืองกรมการเมืองนั้น ๆ แล้วจึงแจ้งต่อราชสำนักกรุงเทพฯ ในคราวในภายหลังก็ได้ เช่น เวียงจันทน์ในสมัยเจ้าอินทวงศ์ สามารถ

¹ ทยอนอบรวงศ์วิจิตร, "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 211

² เรื่องเดียวกัน. หน้า 216 - 217

ยกกองทัพไปตีเมืองพวนเขาสันกับเวียงจันทน์ได้ในปี พ.ศ. 2329 เป็นต้น¹ และในปี พ.ศ. 2335 เมืองแดงและเมืองพวนกระด้างกระเดื่องต่อเวียงจันทน์ ๆ ซึ่งอยู่ในลักษณะประเทศราชของกรุงเพ็ญอีกทอดหนึ่งจึงส่งกองทัพไปปราบปรามและกวาดต้อนเอาชาวเมืองพวนพามาอยู่กรุงเทพฯ เอาชาวเมืองแดงไปอยู่แขวงเพชรบุรี²

สิ่งที่ทำให้เห็นการขยายอำนาจทางการเมืองการปกครองของราชสำนักธนบุรี - กรุงเทพฯ เข้าไปในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกอย่างเห็นได้ชัดประการหนึ่งก็คือ การส่งวนสิทธิในการแต่งตั้งเจ้าเมืองและกรมการเมืองชั้นสูง รวมเป็น 4 ตำแหน่งหรือเรียกว่า "อาญาสี่" หรือ "อาญาสี่" คือตำแหน่งเจ้าเมือง อุบลราชธานี และราชบุรี สำหรับเมืองใหญ่ ส่วนเมืองเล็กก็เรียกตำแหน่ง อาญาสี่ ว่า เจ้าเมือง อรรถชาติ อรรถวงษ์ และ วรมุตรตามลำดับ แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าทางราชสำนักจะแต่งตั้งเองเสมอไป เพราะในทางปฏิบัตินั้นเป็นการเสนอจากท้องถิ่นขึ้นไป ซึ่งมักจะเป็นเชื้อสายเจ้าเมืองหรือกรมการเมืองชั้นสูง ทางราชสำนักเพียงแต่อนุมัติเท่านั้น ยกเว้นในกรณีที่เป็นภาวะฉุกเฉินหรือเพื่อผลต่อความมั่นคงปลอดภัย ทางราชสำนักจึงจะดำเนินการเลือกสรรและแต่งตั้งเอง ซึ่งอาจจะแต่งตั้งจากสายตระกูลอื่นที่ไม่ใช่เจ้าเมืองกรมการเมืองคนเก่าก็ได้ เช่น ภายหลังจาก "ภรรยาช้อยเชียงแก้ว" (พ.ศ. 2334) ราชสำนักกรุงเทพฯ ได้แต่งตั้งเจ้าฝ่ายหน้า มุตรพระคาจาย้ายสิงห์ท่า (ต่อมาตั้งเป็นเมืองยโสธร) ที่ปกครองเมืองนครจำปาศักดิ์ แทนสายตระกูลเจ้าไชยคุณาร ซึ่งเป็นเจ้าเมืองเก่า ตั้งหัวเมืองจากย้ายสิงห์ท่าเป็นราชธานีเมืองโขง ตั้งหัว

¹ "พงศาวดารย่อเวียงจันทน์" ประชุมพงศาวดารภาค 70. หน้า 142

"ใบบอกถึงราชธานีวัดยอดแก้วศรีวิชัย" เอกสารโบราณ อักษรธรรม
หสธ. เอกสารโบราณ ที่ 524/129 วันที่ 6/4 คำนวนเมืองเวียงจันทน์อักษร

ไทยย่อ

² ศรีจักร วัลลิโภดม "ลาวในเมืองไทย". หน้า 65

บุตร จากบ้านถึงท่า ไปเป็นเจ้าของนครพนม¹ หรือกรณีให้ราชสำนักกรุงเทพฯ แต่งตั้งเจ้าอินทวงศ์ขึ้นมาปกครองเวียงจันทน์แทนเจ้านิเทศน์ผู้เป็นพี่ชาย ซึ่งถูกปลดออกจากตำแหน่งหลังจากปกครองเวียงจันทน์ได้เพียง 4 ปีเท่านั้น² การแต่งตั้งผู้นำท้องถิ่นระดับสูง กิติ หรือการยกบ้านขึ้นเป็นเมืองกิติ ล้วนเป็นสิทธิและอำนาจของราชสำนักทั้งนี้ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ไม่ได้กระหน่ำกิติตั้งและเขตแดนอย่างรัดกุมนัก เพราะราชสำนักกรุงเทพฯ ไม่เคยที่จะตรวจสอบว่ามีการตั้งบ้านเมืองตามกำลังที่กำหนดให้หรือไม่ หรือโยกย้ายไปตั้งที่อื่นหรือไม่ ลักษณะเช่นนี้เป็นเหตุให้กรณีพิพาทกันในโอกาสต่อมา โดยเฉพาะหัวเมืองทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เช่นเมืองทวน เมืองคำเกิด เมืองคำมวน เมืองเชียงแตง เมืองอักษิณี เพราะหัวเมืองเหล่านี้ไม่ใคร่สมบูรณ์เขตหรือไม่สามารถแบ่งเขตแดนตามสภาพทางภูมิศาสตร์ได้อย่างชัดเจน และก่อนหน้าให้หัวเมืองเหล่านี้จะตกอยู่ในเขตอิทธิพลทางการเมืองการปกครองของราชสำนักกรุงเทพฯ นั้น อาณาจักรศรีสัตนาคนหุต ลานช้างได้เคยใช้หลักในการพิจารณาเขตแดนกับญวนด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์คือแบ่งตามสันปันน้ำ แทนหากไม่มีสภาพภูมิศาสตร์ที่ชัดเจนก็จะพิจารณาจากลักษณะทางวัฒนธรรม โดยถือว่า "พลเมืองที่อยู่เหนือแม่น้ำชานแก้วน้ำเส้า (คือเขื่อนยงกั๊ก) ให้เป็นพลเมืองลาว"³ ส่วนบ้านไม่ยกขึ้นก็จะเป็ญวนซึ่งเป็นการแบ่งที่ไม่รัดกุม กว้างเหตุนี้หลายหัวเมืองในอาณาจักรศรีสัตนาคนหุต จึงมีลักษณะเป็น "เมืองสองฝ่ายน้ำ" กว้างกับทั้งราชสำนักญวน (เว้) และราชสำนักกรุงเทพฯ ในเวลาเดียวกัน ดังนั้นข้อวิพากษ์วิจารณ์อันเนื่องมาจากปัญหาเขตแดน ระหว่างราชสำนักทั้งสองจึงมีอยู่เสมอ ๆ

¹ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร, "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 215

Kennon Breazeale, "The Integration of the Lao States into the Thai Kingdom" p. 5

² นสพ. หมายเหตุ ร.1 จ.ศ. 1153 เล่มที่ 2 เรื่องแต่งเจ้าประเทศราชออกไปครองเมืองต่าง ๆ

³ สี่ลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, หน้า 55

ก้านเกรงขงกิจ สิ่ง¹ที่แสดงถึงอิทธิพลของราชสำนักอยุธยา - กรุงเทพฯ ที่แผ่
หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกทางก้านเกรงขงกิจและถือเป็นภาระผูกพันให้หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก
จะต้องปฏิบัติตามก้ากรรราชสำนัก ก็คือ การส่งเงิน ทอง และสิ่งของมายังราชสำนัก ใน
รูปของ "ส่วย" และสำหรับเมืองใหญ่ที่เคยเป็นราชสำนักหรือเมืองที่สำคัญ จะต้องส่ง
"บรรณาการ" อีกด้วย สิ่งของดังกล่าว มักเป็นสิ่งหายาก เป็นของแปลก เป็นสิริ
มงคล เป็นสิ่งของเพื่อใช้ในการก่อสร้างทางศาสนา ตลอดจนเป็นเครื่องเสริมเกียรติ
คุณิ เช่น งาม้าง นอรนาค (นอแรก) น้ำรัก สี่นึ่ง และหากสามารถจับได้ข้างสี่ประหลาด
ข้างเสียมรม ข้างเผือก ก็จะเป็นความชมอย่างยิ่ง ในต้นรัชสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุง
รัตนโกสินทร์ มีหลักฐานที่ระบุ ถึงแนวทางการปฏิบัติในการส่งส่วยว่า ให้หัวเมืองใหญ่เป็น
ผู้รวบรวมส่ง เช่น เมืองนครพนม เมืองหวน เมืองคำเกิด ต้องรวบรวมส่งไปยังเวียง
จันทน์ แล้วเวียงจันทน์จึงรวบรวมส่งลงไปราชสำนักกรุงเทพฯ อีกทีหนึ่ง¹ และเนื่อง
จากสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เป็นอุปสรรคต่อการคมนาคม ไพร่ในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก
จึงไม่มีการะในการเข้ารับราชการที่เรียกว่า "เข้าเคื่อน" เหมือนอย่างหัวเมืองชั้นใน
อื่น ๆ แต่ถึงกระนั้นก็ยังถูกเกณฑ์แรงงานเป็นครั้งคราว เช่นถูกเกณฑ์แรงงานช่าง และ
ไพร่พลจากเวียงจันทน์มาช่วยสร้างกำแพงพระนครเมื่อคราวสร้างกรุงเทพฯ² และยัง
ปรากฏหลักฐานในพงศาวดารตั้งข้อความตอนหนึ่งว่า " ... ท้ากรรได้ 151 ปีก็เข้า
(ระกา) พ.ศ. 2332 ไปชุกคสองเมืองไทย ..."³ นอกจากให้หัวเมืองลาวฝ่าย

¹ หสข. หมายเหตุเหตุ ร.1 จ.ศ. 1144 เลขที่ 7 ก สำเนาผูกอักษรเมือง
เวียงจันทน์

² Kennon Breazeale, " The Integration of the Lao States
into the Thai Kingdom " p. 6

³ "พงศาวดารย่อเวียงจันทน์" ประชุมพงศาวดารเล่ม 44 ภาค 70 หน้า 142
ท้ากรร 151 หมายถึงจุลท้ากรร 1151 ตรงกับ พ.ศ. 2332

ตะวันออกหลายหัวเมืองก็ยังคงถูกเกณฑ์สิ่งของสำหรับงานพระเมรุ ^{f. n. 1. 1. 1.} พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ¹ อีกด้วย

การเรียกเก็บส่วยในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก เฝ้าที่ปรากฏในพงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานของหม่อมอมรวงศ์วิจิตร กล่าวถึงเมืองนครจำปาศักดิ์ สมัยเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรใน พ.ศ. 2256 ซึ่งเป็นช่วงที่นครจำปาศักดิ์กึ่งตัวเป็นอิสระไม่ขึ้นกับฝ่ายใด ระบุว่ามีการเก็บส่วยโดยกำหนดไว้ว่า "เก็บแก่ชายที่ขี้บุตรเขย 10 เก็บแก่ทอตา 1 บุตรเขย 1 ถ้ามี 5 เก็บเฉพาะแก่ทอตา 1 ถ้าแก่คนละ 1 ภาค และข้าวเปลือกหนักคนละ 100 ชั่ง ..." ² ส่วนหัวเมืองที่ตั้งขึ้นทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงในช่วงปี พ.ศ. 2334 - 2357 มีพระราชสำนักกรุงเทพฯ ใ้ขยายอิทธิพลไปถึงแล้วก็ได้กำหนดให้มีการส่งส่วยเช่นกัน ถึงข้อความตอนหนึ่งว่า

... โปรตเกล้าฯ ตั้งให้พระประทุมสุรราช (คำผง) เป็นเจ้าเมือง ยกบ้านห้วยแจระแม่มขึ้นเป็นเมืองอุบลราชธานีขึ้นกรุงเทพฯ ทำส่วยเมือง 2 เลขต่อเบี้ย เก็บรัก 2 ขวดต่อเบี้ย ป่าน 2 เลขต่อชอก ... โปรตเกล้าฯ ให้ตั้งบ้านสิงหาเป็นเมืองยโสธร ให้ราชวงษ์ (สิง) เมืองโขง เป็นที่พระสุนทรราชวงศาเจ้าเมืองยโสธร ทำวสีชาเป็นอุปฮาด ทำบุตรเป็นราชวงษ์ ทำวแสนเป็นราชบุตร ขึ้นกรุงเทพฯ ถูกส่วยน้ำรัก 2 เลขต่อเบี้ย ป่าน 2 เลขต่อชอก ... เมืองเขมราชบุรี ขึ้นกรุงเทพฯ ถูกส่วยน้ำรัก 2 เลขต่อเบี้ย ป่าน 2 ชอกต่อ 10 บาท ... ³

¹ หสธ. หมายเหตุหมายเหตุ ร.2 จ.ก. 1171 เลขที่ 5 บัญชีเกณฑ์เครื่องทำพระเมรุสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

² หม่อมอมรวงศ์วิจิตร, "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 190

³ เรื่องเดียวกัน. หน้า 215, 216 และ 226

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า น่าจะได้อาศัยการเรียกเก็บส่วยจากไพร่พล
ในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกบ้างแล้ว แต่เป็นอัตราที่ค่อนข้างจะคลุมเคลือ ประกมกับไม่พบ
หลักฐานชั้นใดที่ระบุว่าราชสำนักกรุงเทพฯ ได้เคยรับสิ่งของเหล่านี้ ทำให้ยากที่จะหา อัตราที่กำ
หนดไว้ได้ เป็นการเรียกเก็บเพื่อเป็นผลประโยชน์เฉพาะเจ้าเมืองกรมการเมืองเท่านั้นก็เป็นได้

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ พอจะเห็นได้ว่า บริเวณหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก ถึงแม้
จะมีประจักษ์พยานหลายอย่าง ชบอถึงอารยธรรมที่เคยรุ่งเรืองอยู่ในแถบนี้มาแล้วในอดีตก็ตาม
แต่กลุ่มชนที่เป็นบรรพบุรุษของคนพื้นเมืองในปัจจุบัน เพิ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานประมาณต้นพุทธศต -
วรรษที่ 24 นี้เอง เนื่องจากเป็นกลุ่มชนที่เคยอยู่ในการปกครองของอาณาจักรศรีสัตนาคน -
หุตล้านช้างเวียงจันทน์มาเป็นเวลานาน จึงได้สืบทอดวัฒนธรรมทางด้านภาษา ขนบประเพณี
ตลอดจนการปกครองแบบล้านช้างต่อมา หากแต่ได้ดัดแปลงให้เหมาะสมกับสภาพบ้านเมือง
ของตนยิ่งขึ้น เมื่อราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ขยายอิทธิพลเข้ามา ก็ได้ยกฐานะชุมชนที่เข้ามาใหม่
เหล่านี้ให้เป็นเมือง และยังอนุโลมให้ใช้ธรรมเนียมการปกครองแบบ " อาญาสี่ " ที่มีผู้นำ
ท้องถิ่นเป็นคนพื้นเมืองอยู่เช่นเดิม แต่เพิ่มภาระผูกพันทางเศรษฐกิจ ที่หัวเมืองเหล่านี้จะพึง
มีต่อราชสำนักกรุงเทพฯ อีกเพียงเล็กน้อย อย่างไรก็ตาม ก่อน พ.ศ. 2367 ยังไม่พบหลักฐานว่า
การเรียกเก็บส่วยจากหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกใช้อัตราการเรียกเก็บและระยะเวลาอย่างแน่ชัด
แต่ประการใด

ศูนย์วิจัยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บุญช่วย อัคราทร, ประวัติศาสตร์ภาคอีสานและเมืองมหาสารคามและผลงานต่างๆ.
หน้า 34 - 35 กล่าวว่า อาญา หรือ อัญญา หรือ ญา เป็นคำที่ประชาชนทั่วไปในสมัยนั้นนิยม
ใช้เป็นคำนำหน้าบุคคลที่อยู่ในตำแหน่ง เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตร จึงเรียกว่า
" อาญาสี่ " นอกจากนั้นยังใช้คำนำหน้าชื่อผู้เป็นลูกหลานหรือเชื้อสายของตำแหน่งทั้ง 4 นี้ ประมาณ
3 ชั่วคน